

УДК 336.741.24

МІСЦЕВІ ТА ОКУПАЦІЙНІ ГРОШІ В УКРАЇНІ (1917-1920 рр.)*Нікітін Ю.О., Сумський державний педагогічний інститут ім. А.С.Макаренка,
Троян В.Г., Українська академія банківської справи*

Економічний хаос, який був результатом Першої світової війни та запеклої політичної боротьби, призвів до стрімкої інфляції в Російській імперії. Гроші знецінювалися. У всіх регіонах відчувалася нестача грошей. Постачання державних грошових знаків з центру здійснювалося з перебоями: відбувалась частина зміна влади і виникали великі транспортні проблеми. Для зменшення попиту на гроші почався випуск купюр великих номіналів. Тоді по всій країні настала криза дрібних, розмінних грошей.

Таблиця 1

Емісія паперових грошових знаків (березень-жовтень 1917 р.) [1]

Місяці	Мільйони рублів	Відсотків до лютого 1917 р.
Березень	1123,6	260,2
Квітень	476,0	110,2
Травень	738,5	171,0
Червень	874,8	202,6
Липень	1080,0	250,1
Серпень	1286,6	298,0
Вересень	1954,4	452,6
Жовтень	1999,5	463,0
Всього за 8 місяців	9533,4	

Постійна емісія грошей і нестача готівки призвели до того, що крім державних грошових знаків, які випускав уряд, в деяких містах і селах з'явилися інші засоби, які виступили у ролі грошей.

Поряд із загальнообов'язковими, тобто державними грошовими знаками, обіг яких визначався відповідними законами, у 1917-1920 роках дуже поширилось місцеве "грошотворення", як своєрідне самостійне емісійне явище [2].

Загальнообов'язкові – місцеві випускали банки, казначейства, кредитні товариства, думи, управи, магістрати, ошадні каси та ін. Ці гроші випускалися місцевими або регіональними органами влади і були забезпечені валютою, цінними паперами, майном, продовольством або товаром. Добре виготовлені паперові гроші були в обігу не лише в межах міста, а іноді й повіту чи губернії (наприклад, гроші Одеси).

Швидкий розвиток інфляції та астрономічні ціни "з'їдали" всі випуски паперових грошей. Саме в цей час на місцях стали з'являтися необов'язкові приватні бони заводів, магазинів, майстерень, кафе, ресторанів, аптек, шкіл, релігійних общин, базарів, кінотеатрів тощо. Приватні бони вживалися лише в межах однієї організації при розрахунках за товар. Населення охоче брало приватний бон, тому що при частій зміні влади ці бони залишалися в обігу, в той час як випуски попередньої влади припиняли свій обіг. Наприклад, радянські органи влади не визнавали нерадянські випуски, а денікінці обмінювали лише обмежену су-

му радянських грошей на свої у разі пред'явлення паспорта[3].

Тимчасовий уряд сам сприяв і уможливив законне співіснування державних грошей та місцевих сурогатів, ухваливши влітку 1917 року постанову, що дозволяла обіг цінних паперів. Обов'язкові місцеві гроші часто випускали зі смаком, при максимальній поліграфічній можливості міста, або використовуючи старі запаси різних державних паперів (поштові та акцизні марки, вексельний папір тощо). Все це було необхідним для створення у населення враження про стабільність і забезпеченість цих грошей.

Неофіційні випуски приватних бон відрізнялися в гірший бік своїм оформленням і якістю поліграфії. Даний факт пов'язаний з тим, що їх випуском займалися непрофесіонали, до того ж поліграфічні умови у приватних установ були мінімальні. Таким чином, приватні бони були досить примітивними і мали багато варіантів шрифтів, дат, підписів, печаток тощо. Приватні бони часто випускалися на тому папері, який був у наявності (від кальки до різнокольорового картону). Не існувало і певного стандарту розміру цих сурогатів.

Створення Української народної республіки (УНР) та випуск власної української валюти не вирішило на місцях проблеми нестачі готівки взагалі, та дрібних розмінних грошей особливо.

Цікаво розглянути в цьому плані ситуацію, яка склалася з місцевими емісіями в 1917-1920 роках на території сучасної Сумської області. На жаль, частина інформації збереглася лише в спогадах старих мешканців та колекціонерів.

Відомо, що з середини 1917 і до початку 1918 років Сумська земська управа випустила в обіг марки земської пошти зі спеціальною надпечаткою. Номінали марок залишалися незмінними. Замість мідних грошей земська управа випускала сурогати – марки номіналом 1, 2 та 3 копійки. Для їх виготовлення брали відповідні кліше зразка 1915 року, присвячені 300-річному ювілею дому Романових. На них були зображені портрети Петра I, Олександра II і Олександра III[4]. В обігу були також марки вартістю 10, 15, 20 та 50 копійок, які замінювали срібну монету. Марка в 50 копійок своїми розмірами нагадувала казначейський білет. Всі ці марки виготовлялись на спеціальному папері і не мали шару клею на зворотному боці. В місті ці гроші були більш популярними серед населення, ніж керенки. Мешканці Сум в ролі грошей використовували гербові марки та незаповнені вексельні папери з надпечаткою сумського відділення державного банку. Вексельний папір мав вказану ціну, а також був захищений водяними знаками.

Крім цих місцевих бон, дослідникам відомо ще декілька випусків грошей в місті. Всі вони не мають дати випуску та номера:

Білету Державного казначейства, на яких була печатка відділення Державного банку: "Выпущено Сумским отделением Государственного банка". Були випущені номінали в 25 та 50 рублів [5].

На облігаціях Позики Свободи ставився штампель відділення народного банку: "Выпущено Сумским отделением народного банка"[5]. Номінали 20, 45 та 100 рублів.

Сумське відділення Державного банку штампелювало 5-ні % короткострокові зобов'язання державного казначейства. В обігу були купюри вартістю у 1000, 5000 і 10000 рублів[5].

Пізніше у Сумах використовували талони військово-споживчої спілки "Красный боец" номіналом у 10 рублів.[5]

9 квітня 1918 року Сумська міська дума прийняла рішення видавати здачу з 20 і 40 рублів квитанціями для сплати податків (з причини нестачі дрібних грошей).[6] А вже 17 серпня 1918 року в місті було оголошено про обов'язкове приймання при платежах бон Харківського земельного самоврядування[7]. Нестача готівки все більше підштовхувала до пошуку нової грошової маси, в ситуації, коли в Україні, крім українських, російських, використовувалися також окупаційні гроші.

23 серпня 1918 року у Сумах оголошено розпорядження Харківського поштово-телеграфного округу про те, що на російські знаки поштової оплати наклеюються штампелі з зображенням герба Української держави [8]. Недостатня кількість грошей призводила до створення заборгованості місцевої влади перед мешканцями міста. 19 лютого 1918 року в Сумську земську управу надійшли з Києва асигнування на суму 500 тис. рублів. Біля земської каси утворилася черга бажаючих отримати платню і борги від управи[9]. Після евакуації місцевого відділення Державного банку і казначейства мешканці Сум опинилися в більш скрутному становищі через нестачу грошових знаків[10].

У Глухові у 1918-1919 роках було зроблено 8 випусків місцевих бонів. У 1918 році в місті користувалися записками міського суспільного банку. На цих записках не стояв рік випуску. Були записки вартістю 1, 3, 5, 10 рублів. Вони були відповідно жовтого, зеленого і синього кольору [11]. Без номерів випускалися гроші Суспільними комерційними зборами вартістю 1 та 5 рублів. Роль дрібних розмінних грошей відігравали записки продовольчого відділу ошадного товариства номіналами 50 копійок та 1 рубль. Якість цих бонів була низького рівня як в плані друку, так і в плані захищеності від підробок. Але у 1919 році якість місцевих сурогатів ще більше погіршилася. В цей час глухівчани користувалися:

- записками товариства взаємного кредиту вартістю 1, 3, 5 рублів;
- записками кредитного кооперативного союзу номіналом 1 рубль.

- розмінними знаками Союзу споживчих товариств Глухівського повіту вартістю 1, 3, 5, і 10 рублів;
- знаками товариства споживачів "Народная польза", які не мали року випуску і номера. Ці знаки мали вартість 10 рублів.

Останніми відомими бонами були записки суспільних зборів номіналом в 1 рубль.

Більше у Глухові немає повідомлень про місцеву грошову емісію. Головне місце на грошовому ринку займають грошові знаки різних урядів та влад (радянські тощо).

На даний момент відомі факти випусків місцевих грошей ще у трьох населених пунктах Сумської області.

Лебедин.

Тут були у вжитку бони, які випустило кооперативне товариство "Червоний плуг". Вони не мали року випуску та номерів. Якість випущених знаків була низькою. Зустрічалися номінали вартістю 3, 10, 25, 50 і 100 рублів.

Тростянецькі знаки, що випускалися Союзом споживчих товариств у 1919 році. Це були боргові знаки, які дозволяли робити покупки населенню. Вартість цих записок була 5 і 10 карбованців[12]. Текст зроблено українською мовою. Як і більшість бон такого рангу, вони зроблені на низькому технічному рівні.

Унікальною є записка 1918 року, випущена у селі Шалигіно на цукровому заводі товариства московських цукрово-рафінадних заводів. До нашого часу їх збереглося мало, і вони вважаються рідкісними. Номінал був лише один – у 2 рублі.

Таким чином, найбільша активність у "грошотворенні" на території сучасної Сумщини припадає на період з середини 1917 до 1918 року. З 1919 року цей регіон потрапляє під вплив грошових знаків денікінської армії та радянського українського уряду. Вони не могли проводити в тій ситуації виваженої грошової політики, тому певна стабілізація грошового ринку почала відчуватися лише у 1920-1922 роках на всій території України. Але це вже було пов'язано з перемогою більшовиків та їх спробами навести порядок в економіці країни.

Окремим важливим фактором, що впливав на грошовий ринок України, можна вважати окупаційні гроші, які з'явилися на території нашої держави разом з іноземними військами.

Як правило, на загарбаних територіях використовувалися державні випуски країн-окупантів, або випускалися спеціальні гроші. Особливо вигідними для іноземних армій були окупаційні гроші, тому що їх тираж не обмежувався. Найчастіше на території України використовувалися гроші Німеччини та Австро-Угорщини, які, правда, не особливо цінувалися місцевим населенням. Гроші Польщі та Румунії були в обігу тільки на територіях, які контролювали війська цих країн. Під час англо-французької інтервенції 1918-1920 років на узбережжі Чорного моря були в обігу гроші Англії, Франції та Греції. Розглянемо детальніше гроші країн-окупантів.

Австро-Угорщина

З лютого по листопад 1918 року Австро-Угорщина взяла участь в окупації України. У сферу впливу Австро-Угорщини входили: західна частина Волинської губернії, Подільська, Херсонська та Катеринославська губернії.

Головна грошова одиниця – крона, яка порівнювала 100 гелерам. Тексти на банкнотах – аверс – німецькі; реверс – угорські. Банкноти різнокольорові і мали зображення голови жінки, дівчини, хлопця, ангела або коваля. Зображені геральдичні символи Австрії (аверс) і Угорщини (реверс). Ходили банкноти вартістю 1, 2 10, 20, 50, 100, 1000 крон. [12]

У Західних областях України ходили касові білети військової ссудної каси (1914 р. випуску). Ще на початку Першої світової війни було створено ссудні каси, які під заставу товарів і цінних паперів видавали позичку цими білетами. Білети не розмінювалися на золото, мали примусовий курс.

Англія

Після того, як німці залишили Україну, англо-французькі війська в листопаді-грудні 1918 року висадили десант майже в усіх містах чорноморського узбережжя України. Незважаючи на значний контингент військ (приблизно 80.000 чоловік), десант успіху не мав.

Грошові одиниці. 1 фунт стерлінгів дорівнював 20 шилінгам або 240 пенсам. На банкноті зображено: жінку, яка сидить зі списом (символ нападу); щитом (символ захисту), колосся хліба (символ родючості) на фоні моря (Британія – хазяйка морів). І все це зі складним орнаментом. На півдні зустрічалися також банкноти Англійського банку чорно-білого кольору, односторонні з датами від 1870 до 1920 років.

Угорщина

Після розпаду Австро-Угорщини Закарпаття залишилося під владою Угорщини, але вже в кінці 1919 року цю територію контролює Чехословаччина.

Текст на банкнотах угорський. Грошові одиниці: 1 крона (корона) дорівнювала 100 гелерам (філерам). Грошові знаки мали герби Угорщини та Трансільванії, над якими було розміщено Угорську корону св. Стефана з хрестом.

Протягом 1917-1920 років використовувалися такі грошові знаки:

- касові білети угорської військової позикової каси (1914 р.);
- банкноти австро-угорського банку, без року (1916-1918 р.);
- грошові знаки Угорської поштової ексадної каси (випуск періоду революції та зміни влади) (1919 р.).

Німеччина

У червні 1914 року Україну було затучено у Першу світову війну з Німеччиною. Війна йшла зі змінним успіхом, бойові дії не виходили за межі Західної України. Після Брестського миру німецькі та австрійські війська вторглися на Україну, а в квітні 1918 року повністю її окупували. В сферу німецького впливу потрапили губернії Київська, Чернігівська, Полтавська,

Харківська, а також Таврида і східна частина Волині. Тільки в кінці 1918 р. (після революції в Німеччині) окупантів вигнали з України.

Грошові знаки: 1 марка дорівнювала 100 пфенінгам.

На банкнотах були зображені: жінка з дитиною, Меркурій, Мінерва, голова Німеччини та імператорський герб. На гербі зображений чорний одноголовий орел з кривавим дзьобом і кігтями. Над орлом розміщена імператорська корона, а на ній – герб Пруссії.

На території України ходили ті ж гроші, що й у Німеччині. Спеціальних випусків не було.

Державні касові білети. Незабезпечені гроші, курс яких регулювала держава. У кінці обігу (1922 р.) практично втратили цінність.

Державні банкноти. Курс банкнот був приведений у відповідність із золотими та срібними монетами. Однакові номінали випускалися у різні роки у період з 1876 по 1914 роки. Варіанти: без водяних знаків і з ними, печатка і номер. Червоні й зелені. Зображення голови жінки, Німеччини, Меркурія, Гери.

Білети позикової каси. На початку війни були створені позикові каси, які під заставу товарів та цінних паперів видавали позику цими нерозмінними білетами. Були широко розповсюджені. На Україні ходили випуски 1914-1918 рр.

Греція

Грецькі війська (приблизно 20000 чоловік) брали участь в англо-французькому десанті 1919-1920 рр. на півдні України (Одеса, Миколаїв, Херсон).

Грошові одиниці: 1 драхма дорівнювала 100 лептан. Майже на всіх банкнотах – герб Греції. Він складався з білого хреста на голубому фоні, над яким розміщена грецька королівська корона, а вся ця композиція охоплена орденською стрічкою з девізом "Сила моя у любові народу". На всіх банкнотах - портрет першого губернатора банку – Георгіоса Ставроса. Банкноти випускали: банк Греції – без позначення; Американська банкнотна компанія – А.Б.Н.К.; англійська компанія Бредбері Вілкінсон і компанія Б.В.К. [12].

Польща

У листопаді 1918 року почалася польська інтервенція у Східній Галичині, а в липні 1919 року польські війська повністю захопили східну і західну Волинь. У квітні 1920 року без об'яви війни Польща ввела на територію України свої війська. І в травні зайняла більшу частину України. В липні 1920 року радянські війська розбили поляків, і в кінці року Україна стала радянською. В цей час в обігу були марки і феніги (1 марка дорівнювала 100 фенігам). Майже всі знаки мали герб Польщі: на червоному тлі білий орел.

В даний період в обігу були:

1. Білети польської земельної позикової каси, (1916 р.) Вони різнилися текстом та граматичними помилками. Номінали: S, 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 1000 марок.

2. Випуски самостійної Польщі. Білети польської земельної позикової каси. Випускались в різні терміни. За період 1919-1920 років відомо 5 випусків (січень, лютий, травень, серпень, лютий). Ці знаки різ-

нилися кольором, наявністю чи відсутністю водяних знаків, зображеннями (крім голови чоловіка, жінки зустрічалися зображення Т. Костюшко та Б.Гловацького).

Румунія

У грудні 1917 року румунські війська почали окупацію Бессарабії, а в березні 1918 року приєднали її до Румунії. В листопаді 1918 року була окупована північна Буковина.

Ходили лей (1 лей дорівнював 100 бонам). На банкнотах був герб Румунії. На ньому - золотий одноголовий орел з короною тримає латинський хрест та символи влади у лапах. Присутні і герби земель: Банат, Бессарабії, Валахії, Добруджа, Молдови, Трансільванії.

На території України окупанти використовували:

1. Білети головного банку Румунії (випуск 1919 року). Випущені під час німецької окупації в I світовій війні. Номінали від 25 бонів до 1000 лей.
2. Банкноти австро-угорського банку зі штемпелем "Румунський штемпель спеціальний" (випуск 1919 року).
3. Білети міністерства фінансів, 1917 рік.

4. Білети національного банку Румунії. Випуски різних років. Відрізнялися кольором, малюнками та водяними знаками.

Франція

Разом із французькими військами на Україні з'явилися і грошові знаки цієї країни.

Грошові одиниці: 1 франк дорівнював 100 сантимам. Банкноти мали багато варіантів кольору, зображення (голова Мінерви, Меркурія, чоловіка, жінки з дитиною, або самої жінки) і дат випусків.

Крім грошей вищезгаданих країн в незначній кількості були в обігу долари США випусків кінця XIX ст., які, можливо, потрапляли до населення від працівників представництва Червоного Хреста та консульства у Києві. За згадкою старожилів найбільшою повагою серед грошей країн-загарбників користувалися англійські фунти, французькі франки та американські долари.

Підсумовуючи огляд окупаційних грошей які були в обігу в Україні, можна зробити висновок, що ці держави або відповідні установи проводили самостійну і часто непродуману грошову політику. Вирішуючи сьогоденні проблеми готівки, вони підштовхували Україну на шлях інфляції та грошового хаосу. Часто це призводило до того, що люди переходили до натурального обміну, не довіряючи грошам.

Література

1. Атлас З.В. Очерки по истории денежного обращения в СССР (1917-1925). - М., 1940. - С. 19.
2. Дмитрієнко М., Ющенко В., Яковлева Л. Гроші України. - К., 1998. - С. 65.
3. Бадаев А.С. Бумажные деньги, ходившие на Украине. - Чернигов, 1991. - С. 66.
4. Малышев А.И., Таранков В.И., Смиранный И.Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. - М., 1991. - С. 83.
5. Бадаев А.С. Бумажные деньги, ходившие на Украине.- Чернигов, 1991. - С. 160.
6. ДАСО.- Ф.2. - Оп.1. - С.203. - Арк. 5
7. "Луч" - 18 серпня 1918 р., № 55. - ДАСО, - Ф. 14.
8. "Сумський вестник" - 23 серпня 1918 року, № 96.- ДАСО. - Ф. 394.
9. "Луч" - 19 вересня 1918 року, № 81.- ДАСО. - Ф.12.
10. Журнал засідань Сумської міської думи.- ДАСО.- Ф. 354.- Оп.1.-С.56.-Арк. 1-20.
11. Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории бывшей Российской империи за время с 1769 по 1924 гг. / под ред. Чучина Ф.Г. / - М., 1925. - С. 65.
12. Бадаев А.С. Бумажные деньги, ходившие на Украине. - Чернигов, 1991. - С. 162.

Summary

The authors focused their attention on the little-known stage of the Ukrainian history – the stage of national liberation movement in 1917-1920. At that time not only the paper money like hryvnya, one of the oldest money units on the planet, was issued, but also the money of the other states; besides, local money was in circulation.

The material will be useful for everybody who is interested in our domestic history.

УДК 336.717

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ЗАЕМЩИКА В СОВРЕМЕННОЙ БАНКОВСКОЙ ПРАКТИКЕ

Перешибкин М.Н., Салыгин В.В.,

Харьковский государственный университет

Рассмотрим методику определения финансового заемщика на примере деятельности АКПБ «Грант». Банк осуществляет оценку финансового состояния заемщика, во-первых, перед предоставлением ему кредита, во-вторых, ежеквартально в последующем.

Банк также классифицирует выданные кредиты и оценивает уровень кредитных рисков. Методика оценки финансовой деятельности клиентов-заемщиков основана на сравнительном анализе их